

Oktyabrın 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızın mədəni həyatında mühüm hadisəyə şahidlik edən tarixi sərəncam imzaladı. Gələn il I Türkoloji Qurultayın 100 illiyi qeyd olunacaq.

Türkoloji qurultay təkcə dünya türkologiyasının tarixində deyil, Azərbaycan siyasi tarixində mühüm hadisə idi və hətta əminliklə demək olar ki, o dövrdə ən əhəmiyyətli, hadisə idi. Bir əsr əvvəl Bakıda keçirilən bu tarixi qurultay yüz ildir ki, dünyanın humanitar platformasında ən aktual məsələlərdən biri olaraq qalır və getdikcə türk dövlətlərinin siyasi həyatına, türk düşüncəsinin məfkurəvi aspektlərinə sirayət edir. Bakının dünya türkologiyasının deyil, türk düşüncəsinin mərkəzinə çevrilməsinə rəvac verir. Qurultayda müzakirə olunan problemlər sırf elmi məsələlər idi, özündə tarixə, ədəbiyyata, linqvistikaya, etnoqrafiyaya dair ciddi məsələləri ehtiva edirdi. Alt qatda isə gələcəkdə yaradılacaq türk birliyinə yol açardı ki, biz bu gün həmin tarixi prosesin iştirakçılarırıq.

I Türkoloji Qurultayda qaldırılan məsələlərlə bağlı son otuz ildə çox işlər görüüb. Haqqında söhbət gedən sərəncam cənab İlham Əliyevin Türkoloji Qurultayla bağlı verdiyi ilk sərəncam deyil. Türkoloji Qurultay onun fəaliyyəti boyu diqqət mərkəzində saxladığı əsas məsələlərdən biri olub. Cənab Prezident Türkoloji Qurultayın səksən, doxsan illik yubileylərinin keçirilməsi üçün də sərəncamlar imzalamışdı Am-

idi ki, bu qurultay həmin illərdə yeganə hadisə idi ki, yalnız türk ruhunun daşıyıcılarını deyil, sovet ideologiyasının tanınmış simalarını da ətrafına cəm edə bilmişdi. Qurultayın elmi rəhbərliyində təmsil olunanlardan biri görkəmli türkoloq alim Bəkir Çobanzadə idi. Qurultay türk dünyası tarixinin dönüş nöqtəsi idi, onun ideyaları türk dünyasının ortaq yaddaşı, dili və mədəniyyətinin birgəliklərinin ifadəsi baxımından müstəsna-lıq kəsb edirdi. Bu gün də, türk xalqlarının geniş inteqrasiyası ilə səciyyələ-nən müasir mərhələdə ümumtürk mədəniyyəti və genezisinin öyrənilməsinə böyük zərurət meydana qoyur.

Əslində, Türkoloji Qurultay Atatürklə Stalinin ideoloji qarşıdurmasının revanş nöqtəsi idi. Və bu mənada 1930-cu illərdə Stalin qalib gəldisə, 100 il sonra dünya Atatürkün zəfərini müşahidə et-di. Bunu da xatırladım ki, qurultayın alt qatında baş verən proseslər bizə indi, yəni 100 ildən sonra daha da aydın olur. İstər Azərbaycanın kommunist dövlət rəsmiləri, istərsə də Türkiyədən gələn atatürkçü professorlar qurultay günlərində necə riskli bir prosesdə iştirak etdiklərini anlayır və bir-birləri ilə diplo-matik üslubda danışdılar. Məsələn, həmin günlərdə Fuad Köprülünün ver-di-yi müsahibələrdə Türkiyənin hansı

nağıllar dərc etdirib. Həmin yazıları 1923-cü ildə nəşr olunmuş "Qırmızı çi-çəklər" adlı kitabında toplayıb. Yaxud Elbek Metrik özbək uşaq poeziyasının banisidir. Kazandan olan nümayəndə Hasan Səbri Ayyazov "Göz aydın" uşaq jurnalının redaktoru olub. Kırımlı Şevqi Bektörənin gözəl uşaq şeirləri var və sairə.

I Türkoloji Qurultayın yaranma zə-mini ilk növbədə mətbuatın yarandığı dövrlərdən başlanır. 1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabinin redaktorluğu ilə işıq üzü görən "Əkinçi" qəzeti bizim yalnız milli düşüncəmizin deyil, eləcə də türk düşüncəmizin kökündə dayanan amil-dir. Sonrakı dövrdə - xüsusilə XX əsrin əvvəllərində milli ruh və idrak təəssüb-keşliyimiz, müqavimət və dirəniş ama-lımızın qazanılmasında Zərdabi idealla-rının nə qədər önəm kəsb etdiyi məlum məsələdir. Bu dövr həm də görk edir! XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan aydınlar mətbuatın, maarifin, oxumağın faydasını, elmlə

və fəlsəfi düşüncənin nəticəsidir. Çün-ki həmin illərdə bizdə milli dövlətçilik ideyasının tarixi uzağa getməsə də, mil-li mənilik şüurunun, türklük ruhunun ya-ranmasının aspektləri bədii-publisistik düşüncəyə söykənirdi.

Akademik Nizami Cəfərov analizlə-rində daha dərinlərə varır: "Türkologi-yanın Azərbaycandakı vəziyyətini anla-maq üçün ilk növbədə türklük anlayış-ını təsəvvür etmək lazımdır. Bu isə bir qədər mücərrəd anlayışdır, amma bu-nunla yanaşı, təsəvvür edilə bilməsə, nə türkcülük, nə də türkologiya anlayış-larını dəqiqləşdirə bilməyəcəyik. Türk-cülük ideologiyadır. Azərbaycanda türklük ondan ibarətdir ki, biz dildə ədəbiyyatda, mədəniyyətdə, tarixdə coğrafiya ilə etnosun münasibətlərini dəqiq aydınlaşdırma bilək. Azərbaycanın coğrafi sərhədləri Səfəvilər dövründən artıq müəyyənləşməyə başladı. Bu gün azərbaycanlı adlanan etnos milləti ya-ratmaq mənasında həmin coğrafiyanın həudlarından kənara çıxmayıb. Bəs bu etnos bu coğrafiyaya hansı tarixi dövr-dən bağlanır? Ən sadə izahı odur ki, dünya yaranandan. Bizim üçün əsaslan-dırılmış, ənənəvi türklük "Kitabi-Dədə Qorqud" eposudur".

Şübhəsiz, bütün yönləri ilə baxanda "Kitabi-Dədə Qorqud" bizim genofon-dumuzun əsasında dayanan məxəzdir. Bu mənada Ümummilli Lider Heydər Əliyev bilərəkdən hakimiyyətdə oldu-ğu iki müxtəlif zaman kəsimlərində məfkurə istiqamətində işlərə məhz bu dastanın yubileyinin qeyd olunması ilə bağlı sərəncamlar imzalamaqla başla-yırdı. Çünki Azərbaycanda türklüyün xalqın etnososiokulturoloji əsası kimi öz köklərini "Kitabi-Dədə Qorqud" eposundan aldığını bilirdi. Bəlkə buna görə XX əsr boyu, sovet dövrünün ən kəskin, ən qatı ideoloji dövrlərində be-lə türk yaddaşı ölənmədi, tarixin əsa-larından zədəsiz çıxaraq varlığını və milli mənliliyini qorudu.

I Türkoloji Qurultayın tarix və yad-daş qarşısında ən böyük xidməti bəlkə də elə bu oldu! Çünki özü də zamanın-da ilk növbədə türk ruhunun intibahına hədəflənmiş strategiya ilə yola çıxmış-dı. Dünyaya öz zəngin mədəniyyəti və keçmişi ilə ifadə olunmuş türk varlığı-nın əzəmətinə bəyan etmək! Əli bəy Hüseynzadənin qurultayla bağlı yazdığı gündəlikdə böyük türk alimi Fuad Köp-rülünün sözləri ilə desək, məqsəd o idi ki, "Ərəb mədəniyyəti yox, İslam mə-dəniyyəti, müsəlman millətlərin ortaq çalışmalarıyla meydana gəlmiş bir mə-dəniyyət vardır"!

Yeri gəlmişkən, qurultayla bağlı sonra da gündəlik yazan türkçü ideolo-qumuz Əli bəy Hüseynzadə öz qeydlə-rini bura köçürməklə gələcək üçün fay-dalı bir irs miras qoymuşdur. Əli bəyin qeydlərini qurultayın 1926-cı ildə rusca nəşr olunmuş stenoqramını dolğunlaşdı-ran sənəd kimi dəyərləndirən türkoloq alim Azər Turanın məqaləsində oxuyu-ruq: "Onlar 1926-cı ildə İstanbuldan Bakıya - I Türkoloji Qurultaya bir yerdə gəlmişdilər: Fuad Köprülü, Dyula Mes-sarəş, Vasili Bartold, Teodr Menzel və Əli bəy Hüseynzadə. Qurultayın aparıcı simaları da onlar idi. Qurultayda hamısı çıxış edib. Əli bəy Hüseynzadə və Men-zel isə həm də gündəlik qeydlər yazıb-lar. Menzelin qeydləri Almaniyada nəşr olunub. 1927-ci ildə Bakı qəzetlərində professor Menzelin "Der 1. Turkologis-che Kongre in Baku" əsəri barədə mə-lumatlar dərc olunub. Amma Əli bəy Hüseynzadənin qeydləri yalnız 1969-cu ildə ortaya çıxıb və ilk dəfə 1970-ci ilin yanvar ayında "Yeni İnsan" dərgisində Hilmi Ziya Ülkenin təqdimatı ilə dərc olunub".

"Biz beynəlxalq təşkilatlarla bağlı bundan sonra da öz addımlarımızı ata-cağıq, ilk növbədə Türk Dövlətləri Təş-kilatı çərçivəsində söylərimizi davam etdirəcəyik. Bu, bizim üçün prioritet-dir!" Bu sözləri Prezident İlham Əliyev ötən il fevralın 14-də keçirilən andiçmə mərasimindəki çıxışında səsləndirmiş-dir. Azərbaycanın yürütdüyü siyasətin bunu aydın göstərdiyini vurğulayan dövlət başçısı həmçinin qeyd etmişdir: "Bu, bizim üçün əsas beynəlxalq təşki-latdır, çünki bu, bizim ailəmizdir. Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz türk dünyasıdır!"

İnanırıq ki, milli varlığımızın qorun-masında, milli kimliyimizin təsdiqində mühüm hadisə olan I Türkoloji Qurulta-yın 100 illiyi türk xalqlarının milli mə-dəniyyət və elm bayramı kimi qeyd olunmaqla növbəti dəfə triumfa imzası-nı atacaq, sözün həqiqi mənasında türk dünyası üçün hadisəyə çevriləcəkdir!

*Elnarə AKİMOVA,
Milli Məclisin deputatı,
YAP İdarə Heyətinin üzvü,
filologiya elmləri doktoru*

I Türkoloji Qurultay - türk ruhunun qələbəsi

ma Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasından sonra 100 illik yu-bileyin keçirilməsinin xüsusi önəmi vardır. Siyasi-ideoloji baxımdan da bu çox əhəmiyyətlidir. Bakı yenidən həm türkoloji mərkəz kimi, həm də türk dövlətlərinin fikir mərkəzi kimi dünya-nın diqqət mərkəzinə gəlir.

1926-cı ildə Bakıda keçirilən Tür-koloji Qurultayın ideyaları sovetlər dö-nəmində düşüncələrə istiqamət ver-məkdə davam etdi. Görkəmli qazax ya-zıçısı Oljas Süleymenovun "Az i Ya" ki-tabı həmin istiqamətin yetirdiyi kitab idi və təsadüfi deyildi ki, o kitab ermə-ni daşnak ideoloqlarının Azərbaycana qarşı yazdıqları kitablara, xüsusən Zori Balayanın "Ocaq" kitabına ilk sət və amansız cavabı idi. Yaxud 100 il əvvəl keçirilmiş Türkoloji Qurultayın təsir gücü Stalin repressiyaları dövründə də türkdillli xalqların dirəniş gücünə stimu-l vermişdi.

1926-cı ildə I Türkoloji Qurultayın Bakıda keçirilməsinə böyük rus alimi Bartoldun mülahizələri ən dəqiq cavabı verirdi. Bartold deyirdi ki, "Hal-hazırda qurultay Bakıda çağırılır. Qurultayın Bakıda çağırılmasına bir çox dəlillər vardır... Danmaq olmaz ki, əksər əhali-si türk olan cümhuriyyətlərin hamısına nisbətən Azərbaycan Cümhuriyyəti və onun paytaxtı Bakı şəhəri universitet həyatını və ümumiyyətlə, elmi həyatı daha yüksək dərəcədə saxlamağa mü-vəffəq olmuşdur".

XX yüzilliyin iyirminci illərində dünya türkologiyasının ən aktual problemlərinin Bakıda müzakirə olunması ictimai fikir tariximizin bənzərsiz və qürurverici səhifəsini təşkil etməkdə idi. Bu gün isə Türkoloji Qurultayın 100 illiyinin keçirilməsi təsdiq edəcək ki, Bakı təkcə elmi həyatın deyil, türk birliyində də siyasi həyatında mərkəzə çevrilməkdədir.

1926-cı ilin 26 fevral-6 mart tarixlə-rində Bakı şəhərində keçirilən I Türko-loji Qurultay türk xalqlarının milli oya-nış tarixində və özünüdərkində mühüm rol oynadı. Qurultayda türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, əlifbası, toponi-mikası, etnoqrafiyası, incəsənəti və sai-rə ilə bağlı qərarlar qəbul edildi, amma təəssüf ki, çox keçmədən həmin tədbir-in əksər iştirakçıları, yəni türkologiya elminin fikir bayraqdaqları sovet rəh-bərliyinin hədəfinə tuş gələrək taleyin amansız zərbəsinə aldılar: sürgün, gül-lələnmə, ən ağılsıgmaz üsullarla cəza-lanma və sairə.

Əlbəttə, qurultayda müzakirə edilən məsələlər zamanla İsmayıl bəy Qaspi-ralı, Vasili Radlov və başqaları tərəfin-dən dilə gətirilmişdi. Bu mənada I Tür-koloji Qurultay onların düşüncələrinə ə-dikləri türklük ruhunun pərvəriş tapma-sı, daha geniş fikir arealını çevrələməsi ilə əlamətdar idi. O da mühüm məqam

xətti müdafiə edəcəyi barədə açıq fikir söylənilmir. Eləcə də Əli bəy Hüseyn-zadənin fikirlərində. Bu, təbii ki, türk xalqları arasında inteqrasiyanın gələcək perspektivi üçün edilirdi. Mən bu mə-qamda fikrimi əsaslandırmaq üçün o dövrdə Fuad Köprülünün bir söhbətini xatırlatmaq istərdim. Əlifba islahatı, əs-lində, hərf inqilabı ilə bağlı suala baxın necə diplomatik cavab verir: "Azərbay-can tərəfindən ortaya atılan yeni əlifba məsələsinə də biganə deyilik. Bu ya-xınlarda Maarif Nəzarəti tərəfindən xü-susi bir komisiyon təşkil edildi. Bu komi-siyon imla və hürrufatı tədqiq ilə məş-ğul olur, hənzuz qəti bir fikir və qərara gəlmədilər. Zənn edirəm bu tədqiqat yenə bir kəç ay davam edəcəkdir.

- Şu halda, qurultayda Anadolu türkləri namına yeni əlifbanın lehinə və ya əleyhinə bir fikir verəmiyəcəksiniz?

- Təbii, deyilmi? Ancaq şurasını da ərz edəlim ki, yeni əlifbanın əleyhinə rəy vermək üçün əlimizdə bir əsas yox-dur, lehinə rəy vermək üçün də - maa-ləsəf - hənzuz hazırlığımız olmadığı kibi hökumət tərəfindən də bu xüsusda əli-mizdə bir təlimat yoxdur".

Halbuki Türkiyə Sovet İttifaqında məlum məsələ ilə bağlı prosesi diqqət-lə izləyir, sovetlərin türk əhalisi üçün verəcəkləri qərarı səbirlə müşahidə edirdi. Türkiyədə məlum proseslərə rəhbərlik Türkoloji İnstitutun rəhbəri Fuad Köprülüyə həvalə olunmuşdu. Türkoloji Qurultay bir il əvvəl İstanbul-da keçirilməli idi. Tələsmədilər. Gözlə-dilər. Bakıda keçirildi. Azərbaycan latın əlifbasına keçdi. Türkiyə də bir il sonra keçdi. Türkiyə latın əlifbasına ke-çən kimi Stalin prosesi dayandırdı. Tür-koloji Qurultayla bağlı Stalinlə Leninin fikirləri fərqliydi. Baxmayaraq ki, Le-nin qurultay günlərində artıq həyatda yox idi. Amma hərf inqilabını məhz o, Şərqdə böyük inqilab adlandırmışdı. İn-qilab isə oldu və dərhal da Stalin tərə-findən ləğv edildi. Səbəb isə aydın, sad-ə bir həqiqət idi! Çünki Türkiyənin latın əlifbasına keçməsi ilə sovet türkləri ilə Anadolu türkləri mənəvi baxımdan birləşirdi.

Bu qurultayla bağlı öyrəniləsi çox şey var. Təkcə çıxışlarda qaldırılan mə-sələlər baxımından deyil, eləcə də qu-rultay nümayəndələrinin kimliyini öy-rənmək belə bizi müxtəlif sahələrdə araşdırmalara sövq edir. Məsələn, 1920-ci illərdə "türk respublikalarında uşaq ədəbiyyatının vəziyyəti necədir" sualını qurultay nümayəndələrindən bir qisminin yaradıcılığını tədqiq edərək cavablandırmaq olar. Məsələn, qurul-tayda dünya miqyaslı akademiklərlə, linqvistlərlə yanaşı, iştirak edənlərin arasında Abdrehimov Qali Şakiroviç tat-ar uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. 1913-1915-ci illərdə "Ak yol" jurnalında uşaqlar üçün hekayələr və